

IVADAS

Per du savo istorijos šimtmečius Vakarų žvalgybos tarnybos¹ išugdė žvalgų bendruomenę ir tapo savarankišku istoriniu-politiniu veiksnium, kompensuojančiu demokratijos trūkumus, bet kartu keliančiu specifinius iššūkius valdžiai ir visuomenei. Partinės politikos požiūriu, žvalgybos tarnyba - visada nešališka ir neutrali organizacija. Bet dėl savo sukaupėtų išskirtinių žinių ir ypatingų patirčių ši organizacija (ar organizacijos) išsiskiria iš kitų valstybės institucijų ir kuria savaiminę įtaką ar „svorį“ visuomenėje panašiai, kaip tai daro akademinę bendruomenę telkiantys universitetai.

Ankstyvųjų žvalgybos tarnybų kūrėjai, pavyzdžiui, XX a. pradžios Didžiojoje Britanijoje, buvo įsitikinę, kad šios tarnybos visada išliks slaptos - pats jų egzistavimas tuo metu buvo mažai kam žinoma paslaptis. Norint suvokti anuometinę žvalgybos organizaciją, būtina aiškiai įsivaizduoti ne tiek pačių žvalgų, kiek politinio elito atotrūkį nuo visuomenės. Net nominaliai demokratiškos Vakarų valstybės tuo metu pasižymėjo gana griežta visuomenės hierarchija. Parlamentarų mandatai galėjo būti išsaugomi visą gyvenimą ir net *de facto* paveldimi. Narystė politinėse partijose ar tarnyba valstybės institucijose dažnai buvo socialinio statuso klausimas. Dėl to tuometinį politinį elitą sudarė gana siauras žmonių ratas ir nebuvo sunku įsivaizduoti, kad to rato viduje galėjo veikti dar siauresnis neformalus „klubas“, valdantis žvalgybos tarnybas ir nukreipiantis jų veiklą visai politinei bendruomenei naudinga linkme. Maždaug taip iki pat Antrojo pasaulinio karo ir veikė britų žvalgybos tarnybos, dažnai laikomos vakarietiškos žvalgybos etalonu.

Šiandien toks žvalgybos organizavimas neįmanomas. Šiuolaikinės vakarietiškos visuomenės labai dinamiškos ir jų politiniai elitai nuolat keičiasi - nebūtinai taip, kaip norėtųsi patiems politikams. Valstybės institucijos beveik nebeturi kadaise joms būdingo autoriteto, jas persekioja daugelis neigiamų vaizdinių, o visuomenė yra įpratusi prie modernios žiniasklaidos iškeltų aukštų skaidrumo standartų. Todėl ir žvalgybos

tarnybos nebegali slėptis viešojo gyvenimo užkulisiuose. Jos dažnai atsiduria dėmesio centre ir yra priverstos dirbti slaptą darbą rampų šviesoje. Laimei, Vakarų žvalgai yra puikūs iliuzionistai, bet tai kita tema.

Taip esmingai pasikeitusios politinės bendruomenės gyvenimo sąlygos reikalauja iš jos daug daugiau atsakomybės, jei tikimasi, kad žvalgybos tarnybos ir toliau sėkmingai vykdys savo užduotis. Ne tik politinių lyderių neformalus „klubas“ ar siauras diplomatų ratas, bet visi politikai, valdininkai, žurnalistai, nevyriausybinių organizacijų aktyvistai ir piliečiai, jei jie sąmoningai dalyvauja viešajame gyvenime, turi žinoti, kas yra žvalgai, ką jie veikia, kaip mąsto ir kodėl. Tik aiškiai suvokiant žvalgybos tarnybų prigimtį ir būtį, jų pakankamai paradoksalią padėtį valstybės institucijų sistemoje ir jose dirbančių žmonių mentalitetą, galima išvengti dažnai gana pavojingų žvalgybos valdymo klaidų, pasiekti tikros, o ne tariamos tarnybų atskaitomybės ir atsakomybės, o per tai - ir veiksmingesnės jų veiklos visos valstybės labui.

Toks ir yra šios knygos tikslas - atskleisti žvalgybos paslaptis plačiam skaitytojų ratui. Ji parašyta ir prieinama visiems - „nuo studento iki prezidento“, kaip skelbė ambicingas reklaminis šūkis. Bet labiausiai norėtusi, kad šios knygos skaitytojais taptų žmonės, jau dabar aktyviai veikiantys politikoje arba ketinantys tuo keliu pasukti. Žmonės, kurie vienaip ar kitaip dalyvauja ir ateityje dalyvaus priimant sprendimus dėl žvalgybos tarnybų veiklos organizavimo, finansavimo, valdymo ir tarnybų ar jų vadovų atsakomybės. Nuo šių žmonių priklauso ne tik žvalgybos tarnybų ateitis, bet per tai ir pačios Lietuvos valstybės sėkmė pakankamai audringame XXI a., kuris dar tik pradeda išsibėgėti. Šioje epochoje Lietuvai reikės sprendimų priėmėjų, nesipainiojančių atgyvenusių stereotipų brūzgynuose ir atsispiriančių pagundai naudotis visuomenės kompleksais. Reikės tokių sprendimų priėmėjų, kurie remsis giliu žvalgybos išmanymu kūrybiškai panaudodami šį galingą instrumentą demokratijos išsaugojimui. Tikiuosi, kad ši knyga bent šiek tiek prisidės ugdant tokius žmones.

Tai nėra griežtąja prasme žvalgybos tarnybų akademinė studija - objektyvus ir metodiškas žvilgsnis iš šalies. Knygoje pristatomos idėjos organiškai išaugo iš Valstybės saugumo departamento vidinių pastangų konceptualizuoti žvalgybą kaip savo veiklą. Žvalgybos tarnybų savirefleksija dabartyje - vis dar retai pasitaikantis žanras. Dažniau ir mieliau tarnybos imasi parašyti savo oficialią istoriją, kaip tai yra padariusios abi didžiosios britų tarnybos². Retais dabartį aprėpiančio žvilgsnio į save pavyzdžiais galėtų būti JAV centrinės žvalgybos agentūros (CŽA) nuolat atnaujinamas leidinys „Pažintis su prezidentu“ (*Getting to Know the President*)³, pristatantis CŽA pastangas užmegzti rezultatyvius dalykiškus santykius su kiekvieno prezidento administracija, ir CŽA santykių su parlamentu apžvalga „Agentūra ir Kalva“ (*The Agency and the Hill*)⁴. Abu leidiniai neišvengiamai, nors ir netiesiogiai, atskleidžia tarnybų etosą, jų pasaulio matymą ir kultūrą. Ši knyga, nors yra dar kitokio pobūdžio, taip pat netiesiogiai atskleidžia VSD etosą, pasaulėžiūrą ir kultūrą. Kai VSD žvalgybos pareigūnai supažindinami su bendruoju žvalgybos veiklos ir žvalgybos tarnybų istorijos kontekstu, jiems pristatomas paveikslas labai panašus į tą, kuris, kaip tikimasi, iškils prieš akis šios knygos skaitytojui.

Knygoje pateikiamas pasakojimas apie žvalgybos tarnybas apima platų horizontą. Tai pasakojimas apie Vakarų žvalgybos tarnybas ir istoriškai susiklosčiusį jų vaidmenį saugant šiuolaikinę vakarietišką demokratiją. Tačiau jis neišvengiamai paliečia ir nedemokratiškų valstybių ir jų žvalgybos tarnybų istorinę raidą. Galima sakyti, kad tai pasakojimas apie Vakarų žvalgybos tarnybas pasauliniame kontekste. Tai pasakojimas, kuris leidžia Lietuvos žvalgams, politikams ir visuomenei pamatyti save globaliame fone.

Šiam pasakojimui ar studijai nuo pat pradžių kyla du dideli iššūkiai. Visų pirma čia remtasi tik viešai prieinama informacija apie žvalgybos tarnybas. Ji atskleidžia daugiau, nei dažnai įsivaizduojame, bet kartais neatskleidžia to, ką labiausiai norėtumėsi sužinoti ar ištirti. Antras iššūkis - pats studijos objektas. Vakarų žvalgybos tarnybos (įsivaizduojant jas kaip visumą) šiandien yra didelės organizacijos su sudėtingais vidiniais procesais ir institucine kultūra. Analizuojant jas santykyje su pačia Vakarų demokratija,

bendras paveikslas dar labiau išsiplečia. Tai, kas vadinama Vakarų kultūra, yra slidus studijų objektas. Nepaneigiama, kad jam būdingi tam tikri apibrėžti bruožai, bet, kita vertus, Vakarų pasaulio įvairovė visada pasirengusi pakišti koją visažiniams savo tyrinėtojams.

Todėl ši studija nėra ir negali būti kruopštus ir smulkmeniškas objekto išpreparavimas. Ji nėra ir įprastinė sintezė: kitų autorių atliktų tyrimų apibendrinimas atskleidžiant didesnę bendrą objektą. Kai kuriais Vakarų ir jų žvalgybos tarnybų istorijos klausimais tyrimų laukas per daug platus, kad jį būtų galima apibendrinti. Kitais atvejais, priešingai, tyrimų trūksta ir vietoje apibendrinimų tenka imtis įžvalgų ar net intuityvių spėjimų. Galų gale studijos procesas labiausiai primena žaižaruojančio kristalo vartymą mėginant bent apytiksliai suskaičiuoti jo briaunas ir, aptikus gerą kampą, išvelgti kažką svarbaus slypint jo viduje. Tai labai kuklus žingsnis, kuris, tikėtina, paskatins gilesnius ir išsamesnius tyrimus ir taip prisidės prie žvalgybos studijų raidos Lietuvoje.

Knygą sudaro dvi pakankamai skirtingos dalys. Pirmąją galima apibūdinti kaip akademiškai konservatyvesnę. Tai Vakarų žvalgybos tarnybų istorijos sintezė pradedant XIX a. ir baigiant mūsų laikais. Jos tikslas – parodyti Vakarų žvalgybos tarnybas iš išorės, atskleisti jų raidą reaguojant į išorės veiksnius, tokius kaip karas, valstybingumo, politikos, tarptautinių santykių kaita ar globalizacija. Pakankamai daug dėmesio skiriama žvalgybos tarnybų vietai bendroje valstybės institucijų sistemoje, Rytų ir Vakarų žvalgybų skirtumams, žvalgybos ir partizaninio karo sąsajoms. Toks žvilgsnis leidžia išryškinti svarbiausią Vakarų žvalgybos tarnybų istorinį lūžį, įvykusį jau Antrajame pasauliniame kare, bet galutinai atsiskleidusį tik Šaltojo karo laikotarpiu. Jei XIX a. žvalgybos tarnybos kuriasi kaip slapotos informacijos biurai – kone pagalbinės tarnybos su griežtai apibrėžta funkcija, tai Šaltojo karo pabaigoje, išvysčiusios slapto poveikio mechanizmus, jos tampa kur kas savarankiškesnėmis kompleksinių nacionalinio saugumo problemų sprendimo tarnybomis, „hibridinėmis“ struktūromis, pajėgomis kovoti slapta kovą taikos metu ir taip išsaugoti Vakarų valstybėms gyvybiškai svarbią taikos būklę.

Antroji knygos dalis labiau eksperimentiška, joje leidžiami drąsesni minties posūkiai ir išvalgos. Tai tarpdisciplininė studija, kurioje galima išvelgti istorijos, antropologijos, idėjų istorijos ir net politikos filosofijos bruožų. Griežtai nesilaikant vieno metodo, siekiama dviejų tikslų. Pirma, parodyti Vakarų žvalgybos tarnybų vidų. Neapsiribojant šiuolaikinių žvalgų veiklos, specializacijų ir ugdymo apžvalga bandoma bent iš dalies atskleisti vieningą Vakarų žvalgybos kultūrą, kuri, tikėtina, susiformavo per du Vakarų žvalgybos istorijos šimtmečius. Pasiremiant pavyzdžiais parodomas šios kultūros pagrindas – antropologinis žvalgo tipas, kuris, gyno tipo žmonėms neegzistuojant, neišvengiamai persipina su žvalgo mitu. Žvalgo tipas ir žvalgo mitas suprantami kaip dvi monetos pusės, du esminiai Vakarų žvalgybos kultūros elementai. Juos atskleidus iš naujo išplečiamas žiūros laukas, kad būtų suvoktas Vakarų žvalgybos kultūros santykis su demokratizacija ir pačia demokratija. Dėl to tenka iš naujo grįžti prie Vakarų žvalgybos tarnybų ir Vakarų politikos istorijos, į kurią dabar jau galima pažvelgti iš įvairių valstybių vidaus perspektyvos. Bandoma išryškinti istorinius žvalgybos tarnybų ir demokratinės visuomenės trinties taškus ieškant atsakymo į klausimus, kodėl žvalgybos tarnybos kelia iššūkį vakarietišakai demokratijai ir kodėl šio tipo demokratijos galiausiai vis dėlto ryžtasi žvalgybai.

Įvade ne vieta išvadoms. Tačiau norėtusi iš anksto akcentuoti vieną aspektą, galutinai išryškėjusį tik užbaigus studiją. Vakaruose susiklostęs žvalgybos ir demokratijos santykis yra labai paradoksalus. Iš pažiūros perdėtai galingos ir slaptos žvalgybos tarnybos atrodo prieštaraujančios esminiems demokratijos principams: galios išskaidymui ir skaidrumui. Bet istorinė patirtis liudija, kad tik stiprios ir savarankiškos žvalgybos tarnybos iš tikrųjų apsaugo šiuolaikines vakarietiškas demokratijas nuo išorės ir vidaus grėsmių, kurios globalizacijos sąlygomis tampa sunkiai atskiriamos. Tik stiprios ir savarankiškos žvalgybos tarnybos gali veiksmingai suvaidinti lemiamą vaidmenį valstybei išsaugant vidinę ir išorinę taiką.

Šiuolaikinių diskusijų apie „hibridinius karus“ ir „pilkąsias zonas“ kontekste taikos būklę verta konkrečiau apibrėžti: tai būseną, kai užsienio valstybių

atžvilgiu nevykdomi tiesioginiai kariniai veiksmai, o politinė konfrontacija valstybės viduje neperžengia sąmokslo, perversmo bei pilietinio karo ribų. Tik tokia būklė leidžia Vakarų demokratinėms valstybėms kurti ekonominę ir kultūrinę gerovę, kad ir kaip ta gerovė būtų suprantama. Taika, konkreti, laikina, sunkiai išsaugoma, ne galutinė ir ne visuotinė taika yra kuklus ir kartu didis tikslas, kurį būtų naudinga įsisąmoninti visiems: visuomenei, sprendimų priėmėjams ir žvalgams. Kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, dėl taikos verta ir tenka rimtai pakovoti.

Kaip tik apie tokią kovą pasakoja ši knyga.

[1](#) Čia ir toliau vartojamas terminas „žvalgybos tarnybos“ apima visas išorės ir vidaus žvalgybos institucijas, taip pat saugumo tarnybas ir politinės policijos padalinius. Daugiausia dėmesio studijoje skiriama „klasikinėms“ civilinėms žvalgybos tarnyboms, kurių veiklos pagrindas – agentūra. Techninės žvalgybos tarnybos ir specializuotos karinės žvalgybos tarnybos lieka šiek tiek nuošalyje kaip ne visai tipiniai atvejai, kuriems vis dėlto galioja nemaža dalis argumentų ir išvadų.

[2](#) Jeffery, K. MI6. London: Bloomsbury, 2011; Andrew, C. The Defense of the Realm. New York: Random House, 2009.

[3](#) Helgerson, J. L. Getting to Know the President. Washington: Central Intelligence Agency, 2021.

[4](#) Snider, L. B. The Agency and the Hill. Washington: Central Intelligence Agency, 2008.